

Atina’da Yaşayan İstanbullu Rumların Göç Hafızasıyla Beslenen Kimlik İnşaları

Özgür Kaymak¹

¹kaymakoz@gmail.com

Her daim hasret var yahu... (E, 68)

165

Öz

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda kentin en kalabalık gayrimüslim azınlık grubunu ve İstanbul’un tarihinde, kentli gündelik yaşamın ve kentin sınıfsal yapısının çok önemli bir parçasını oluşturan Rumlar, bugün itibari ile yaklaşık 3.000 kişilik bir nüfusa sahiptirler. Rumlar nüfusunun neredeyse hemen hepsini göçlerle kaybetmiştir. Bu çalışmada, 1960’lı yıllardan 1990’ların ortasına kadar olan dönemde İstanbul’dan Atina’ya göç eden Rumlar mercek altına alınacaktır. Farklı dönemlerde Atina’ya göç eden farklı yaş gruplarından ve cinsiyetten İstanbullu Rumlarla 2015’den itibaren belirli aralıklarda sözlü tarih ve derinlemesine mülakat görüşmeleri gerçekleştirilmektedir. Devam etmekte olan bir projenin parçası olan bu çalışmada yapılan saha çalışmasına dayanarak, Atina’ya göç eden/etmek zorunda kalan İstanbullu Rumların geride bıraktıkları kentleri ile kurdukları ilişki mekân-kimlik bağlantısı temelinde ele alınacak ve İstanbul’dan Atina’ya duygusal bir miras olarak taşıdıkları kolektif-bireysel belleklerdeki travmalarda gözlenen süreklilik-kırılmalar analiz edilmeye çalışılacaktır. Saha çalışmasından elde edilen niteliksel veriler bellek, kimlik ve göç ile ilgili literatürden teorik çerçeve ile desteklenerek analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler

Rum, göç, bellek, Atina, İstanbul

Abstract

Istanbul Rum community constitute a very important part of the city's urban culture, everyday life and class structure. Rums has a population about 3.000 today and they are living in Istanbul. Istanbul Rum community lost majority of its population through migrations. In this study, the Rum community migrated from Istanbul to Athens during the period from the 1960s to the mid-1990s will be examined. This study, which is an ongoing project, is based on oral history and in-depth interviews conducted from different ages, social classes and gender. In this paper, the relationship that the Rums, who have to migrate Athens, have established with their city they left behind will be addressed on the basis of space-identity. The continuities and the breaking points observed in the traumatic collective-individual memory that they carried as an emotional heritage from Istanbul to Athens will be tried to be analyzed. The conceptals of the relevant literature, migration and identity, will be used as analytical tools in order to analyze the qualitative data of the field.

Keywords

Greek Orthodox, migration, memory, Istanbul, Athens

1. Giriş

Bu çalışmada 1960'lı yıllardan 1990'ların ortasına kadar olan dönemde kendi kentlerinde uğradıkları siyasi-sosyal-ekonomik baskılar ve ayrımcı-eşitsiz vatandaşlık pratikleri sonucunda İstanbul'dan Atina'ya göç eden/etmek zorunda kalan Rumların bireysel-kolektif belleklerdeki travmalar ve geride bıraktıkları kentleri ile kurdukları ilişki mercek altına alınmaktadır. Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda kentin en kalabalık gayrimüslim azınlık grubunu ve İstanbul'un tarihinde, kent kültürünün, kentli gündelik yaşamın ve kentin sınıfsal yapısının çok önemli bir parçasını oluşturan Rumlar bugün itibari ile yaklaşık 3.000 kişilik bir nüfusa sahiptirler. İstanbul Rum cemaati nüfusunun neredeyse hemen hepsini göçlerle kaybetmiştir ve nüfusun büyük çoğunluğu bugün Atina'da yaşamaktadır.

Bu çalışmada kolektif bellek kavramı Olick ve Robbins'in (1998, s. 112) ifade ettiği gibi, “...İki farklı kültür konseptinden bahsetmek gerekiyor; bir tanesi kültürü insanların aklında yer alan anlamların sübjektif bir kategorisi olarak ele alıyor, diğeri de toplumda nesnelleştirilen kamusal sembollerin kalıpları olarak ele alıyor. Birincisi kültür ve belleğin kesişim noktasındaki bireyselliğe diğeri de sosyal-kolektif belleğe referans vermektedir”, toplumların geçmişi nasıl hatırladıkları, anlamlandırdıkları ve tespit ettikleri şeklinde kullanılmaktadır. Belleğin kolektif karakteri sadece olayların toplum-cemaat içinde paylaşılmasından öte olaylara yüklenen anlamların paylaşılması ve kuşakların hatırlanan bu olayları nasıl yorumladıklarıyla ilgilidir. Esra Özyürek'e (2012, s. 9) göre de belleğin en mahrem alanları bile ancak toplumun geçmişi, sembolleri, dili ve coğrafyasıyla ilişkilendirildiği zaman anlam kazanmaktadır; bellek birey ve toplum arasındaki kesişme noktasında durmaktadır.

Vamık Volkan'a göre, bir grup atalarının diğer bir grup tarafından mağduriyete uğratılmış olduğunu düşündüğünde, bunu *seçilmiş travma* olarak algılayıp söz konusu olguyu, kimliğinin bir bileşeni olarak geleceğe taşımaktadır (1993). Hem doktora tezim kapsamında İstanbul'daki Rumlarla yaptığım⁴² hem de Atina'daki proje kapsamında

42 Kaymak, Ö. (2016). *İstanbul'daki Rum, Yahudi ve Ermeni Cemaatlerinin Sosyo-*

orada yaşayan Rumlarla yaptığım görüşmelerde ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri, farklı sosyal sınıftan, kuşaktan ve cinsiyetten, Rumların *seçilmiş travmasını* 1955 Pogromu, 1964 Sürgün'ü⁴³ ve 1974-80 arası dönemde, Kıbrıs krizi nedeniyle yaşanan sıkıntıların oluşturduğudur. Hirsch'in (2012) "postmemory" (post-bellek) olarak adlandırdığı kavrama göre, travma belleği olayın gerçekleştiği zamanda ve mekânda bulunmayan kişilere de transfer edilebilmekte ve o kişinin ve/veya o grubun kolektif kimliğinin bir parçası haline gelebilmektedir. Günümüzde hem İstanbul'da hem Atina'da yaşayan Rumlar, yaşları gereği bu tarihsel olayları doğrudan deneyimlememiş ve tanıklık etmemiş olmalarına karşın, aile ve cemaat içi bellek aktarımında paylaşılan hikayeler, resimler, anılar, duygular ve davranış biçimleri, fotoğraflar, popüler kültür ve medya aracılığı ile, Hirsch'ün kavramsallaştırdığı post-belleğe sahip olmakta, bu *seçilmiş travmalara* sahip çıkmaktadır.⁴⁴ Hirsch'e (2012, s. 85) göre post-belleğin gücü, aktarılan kuşaklarda bu belleğin sahip olduğu pozitif-negatif, bütünlüklü olmayan, çatışmalı, parçalı ve dağınık bellek katmanlarından oluşmasında yatmaktadır. Bu bahsedilen tarihsel travmalar, görüşme yapılan İstanbul'da yaşayan birinci ve ikinci kuşak Rumların ve Atina'da yaşayan birinci kuşak Rumların⁴⁵ bireysel ve kolektif belleklerdeki en baskın travması olarak seçilmiştir ve kolektif belleğin oluşumunda ve aktarımında da belirleyici rolü oynamaktadır. Bu çerçevede,

- Rumların İstanbul'dan Atina'ya bir duygusal miras olarak taşıdıkları bireysel ve kolektif belleklerdeki göçe dayalı travmalar,
- Atina'ya taşınan bu bireysel-travmatik kolektif bellekteki süreklilikler ve kırılmalar,

Mekânsal İnşası. (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.

43 1964 zorunlu göçünü "Sürgün" olarak adlandırmamın nedeni görüşmecilerimin bu göçü bir zorunlu yerinden edilme olarak tanımlamalarıdır.

44 İkinci ve özellikle üçüncü kuşak olan en genç yaş grubundan görüşmecilerimde geçmişe ait travmatik belleğin hafiflediğini gözlemledim. Hem İstanbul'da hem de Atina'da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşaklarda post-belleğin nasıl yeniden şekillendiği, anıların nasıl bir anlam değişikliğine uğradığı, uzlaşa ve inkâr alanları, saha çalışmamın bundan sonraki safhasında karşılaştırmalı olarak ele alacağım konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. O yüzden genç Rumlarda post-belleğin nasıl kurulduğuna burada daha detaylı girmiyorum.

45 1960 ve sonrası Atina'ya göç eden kuşak.

- Travmalardan oluşan belleğin kimliğin inşasındaki rolü,
- Rumların geride bıraktıkları kentleri ile kurdukları ilişki ve İstanbul'un kimliklerindeki kurucu rolü;
- Gündelik hayatlarında "İstanbul Rumluğunu" yaşatma pratikleri ve temsilleri,

görüşmecilerin anlatılarına dayanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada, sözlü tarih ve derinlemesine mülakat görüşmeleriyle toplanmış anlatıların bir kısmı, 2012-2016 yılları arasında doktora tezim kapsamında gerçekleştirdiğim, İstanbul'un Rum, Yahudi ve Ermeni cemaatlerinin epos kimlik algılarına yönelik geniş ölçekli bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Halen Atina'da sürdürülmekte olan bu proje kapsamında farklı yaş gruplarından, sosyo-ekonomik sınıflardan ve cinsiyetlerden Rumlarla görüşülerek çalışmanın sonunda şu sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır: Göç belleğinin, travmatik kolektif/bireysel belleğin, aile içinde alt kuşaklara aktarımı nasıl işliyor?, bellek aktarımında uygulanan açık ve örtülü stratejiler nelerdir?, kuşaklar arasında bellek nasıl bir anlam değişikliğine uğramaktadır?, post-bellek kuşağında, 2. ve 3. kuşakta, bugünün değerleri ile kendi ebeveynlerinin kolektif hafızası arasında bir gerilim var mı, var ise nelerdir?, genç kuşaklar Rumluk-Yunanlılık ikileminde nasıl bir kimlik inşa ediyorlar?, ebeveynlerinin nostaljik belleği ile karşılaştırıldığında İstanbul ile ne tür bir ilişki kuruyorlar? Atina'da yürütülmekte olan saha çalışmasının bir bölümünü ele alan bu çalışmada elde ettiğim verileri bireysel-kolektif bellek (özellikle travma belleği), kimlik-mekân, göç sosyolojisi ve kuşak ilişkisi literatüründeki teorik tartışmalar ışığında analiz edeceğim.

Türkiye'de özellikle son 15 yıldır, gayrimüslim azınlıklar üzerine yapılan çalışmalarda anlamlı bir artış olmasına karşın, azınlıkları gündelik yaşam sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan çalışmalar son derecede sınırlıdır. Atina'daki "İstanbullu Rumlar"⁴⁶

46 Görüşmeciler kimlik-benlik algılarını ifade ederken kendilerini "Yunan, Atinalı, Atina'da yaşayan Rum, Rum Ortodoks" olarak değil, "İstanbullu Rum" olarak tanımlamışlardır. "İstanbullu Rum" olmak demek, Patrikhane'nin bulunduğu İstanbul'da en az dört kuşak köklerinin bulunması, İstanbul'un en eski yerleşik toplumlarından "Romeos"lara ait olmak, kentli yaşam kültürüne ve neredeyse kutsallaştırılan bu mirasa ve etnik bir bilince sahip olmayı işaret etmektedir. Kimliğin bu türden isimlendirilmesi ayrıca Atina'da Rum kimliğinin nasıl bir

özelinde niteliksel metodlarla yapılan çalışmalar da literatürde mikro bir alan kapsamaktadır.⁴⁷ Özellikle göçle birlikte oluşan travmatik kolektif bellekteki kırılmaları-süreklilikleri ve bu travmatik belleğin kimliğin inşasındaki rolünde kuşak, sınıf ve ilerleyen zamanlarda toplumsal cinsiyetin belirleyiciliğini sorgulamayı deneyen başlangıç aşamasındaki bu çalışma ile azınlık literatüründe kolektif bellek, postbellek, nostaljik bellek, göç-kuşak çalışmalarına bir katkı sunabilmeyi umuyorum.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında sırasıyla Rumların Atina'ya göçünün arka planında yer alan tarihsel ve siyasi sürece göz gezdirildikten sonra saha çalışmasının analizi ilgili literatürdeki analitik araçlarla ve teorik tartışmalarla ele alınacak ve genel bir değerlendirmeye sunulacaktır.

2. Rumların Atina'ya Göçünün Tarihsel-Siyasi Arka Planı Hakkında

İstanbul Rum cemaati nüfusunun neredeyse %99'nu göçlerle kaybetmiştir. İstanbul Rumlarının Cumhuriyetin inşasından itibaren göçlerle demografik yapısında meydana gelen alt üst oluşun izleri günümüzde mekândaki varlıklarının büzüşmesiyle kristalleşmektedir (Kaymak, 2017).

24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması'yla (Lozan) "azınlık" statüsünü elde eden üç büyük azınlık grubu, Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler, Lozan'dan kaynaklanan haklarını kullanmada, özellikle ülkenin siyasi açıdan istikrarsız olduğu dönemlerde, hak ihlallerine maruz kalmışlardır. Rumların Anadolu topraklarından

korunmaya alındığının da ispatıdır. Bu çalışmada görüşmecilerin kendi kimlik-benlik algıları onların seslerinden yansıtılmaktadır.

- 47 Örs, R. İ. (2006). Beyond the Greek and Turkish dichotomy: the rum polites of Istanbul and Athens. *South European Society & Politics*, 11(1), 79–94.; Yücel, H. (2016). *Rum olmak Rum kalmak*. İstanbul: İstos.; Mēllas, A. (2013a). *Hala hatırlıyorum = Ακόμα θυμάμαι = I still remember*. İstanbul: Adalı Yayınlar.; Mēllas, A. (2013b). *Büyükada: Prinkipo, Ada-i kebir*. İstanbul: Adalı Yayınlar.; Turan, Ç., Pekin, M. ve Güvenç, S. (Ed.). (2010). *Hasretim İstanbul: İstanbul Rumlarının göç öyküleri ve özlemleri = Polē, nostalgia mou : prosphygikes histories kai hē nostalgia tōn rōmiōn tēs polēs*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.; Karaosmanoğlu, K. (2010). *Kimlik hayaleti: İstanbul Rumlarını ararken. Muhafazakar Düşünce/Conservative Thought*, 6(24), 194–204.; Halstead, H. (2012). *Heirs to Byzantium: Multidirectional Narrative and Identity Amongst the Istanbul-Greek Migrant Community in Greece*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of York.; Benlisoy, F., Aslanoğlu, A. M., Rigas, H. ve Syndesmos Apophoitōn Zōgrapheiou (İstanbul, T. (2012). *İstanbul Rumları: bugün ve yarın*. İstanbul: İstos.

tasfiyesine yönelik en büyük adım 30 Ocak 1923'de Lozan'da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme” ile oldu. Nüfus Mübadelesi ile yaklaşık 1.200.000 Rum gitmiş, yerine 450 ile 500 bin arasındaki bir Müslüman nüfus Anadolu'ya gelmişti (Arı, 2012, s. 53).⁴⁸

1923'den itibaren Devlet merkezli modernleşme projesiyle birlikte azınlıklara yönelik farklı ekonomik ve siyasi projeler de devreye sokulmuştur. Bu ekonomik projelerden biri olan 1942 Varlık Vergisi, Lozan sonrası gayrimüslimlerin iktisadi alandaki etkinliklerini azaltan Türkleştirme politikalarının sonuncusu ve en büyük hamlesi olarak kabul edilir (Bali, 2005, s. 424). 1950'li yıllara gelindiğinde ise azınlıklara yönelik olumsuz politikalarından en çok etkilenen azınlık grubu İstanbul'daki Rum cemaati olacaktır. İstanbullu Rumların kaderini 1950'lerden itibaren Türk-Yunan ilişkileri, özellikle de Kıbrıs meselesi belirleyecektir. Bir görüşmecinin “her çıkan krizde buradaki azınlık çekiyor.. Türkiye ile Yunanistan'ın arası iyi olunca “oh be” diyoruz” (E, 67) sözlerinde görüldüğü gibi 1950'li yıllardan itibaren İstanbullu Rumlar Türk-Yunan ilişkilerinde bir “koz” olarak kullanılacak, Yunanistan ile yaşanan her gerginlikte “rehine” olarak ortaya konulacaklardır. Bu “koz-rehine” konumunun önemli örneklerinden biri 6/7 Eylül 1955'de İstanbul'da gerçekleşen azınlıklara yönelik pogromdur. 6/7 Eylül'ün en önemli sonucu hafızalardan silinmeyecek bir travma yaratması ve gayrimüslim toplumlar nezdinde içinde yaşadıkları topluma ve devlete karşı oluşan büyük güven kaybı ve kırılganlık olacaktır. 1963'te Kıbrıslı Türkler ve Rumlar arasında yaşanan çatışmaların 1964'de Türkiye ile Yunanistan arasında bir krize dönüşmesi, Yunanistan ile bozulan ilişkilerin acısının yine Rum azınlık cemaatinden çıkarılmasına neden olacaktır. Kıbrıs'ta siyasi alanda çözüm arayışları sonuçsuz kalınca Atatürk ve Venizelios arasında 1930'da imzalanan, “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması” Türkiye tarafından tek taraflı olarak 16 Mart 1964'de feshedilmiş; İstanbul'un Yunan uyruklu Rumları sınır dışı edilmiştir (Aktoprak, 2010, s. 40).

48 Keyder, Türkiye'nin nüfus kompozisyonundaki bu dönüşümü şöyle özetlemektedir: “1913'te, bugün Türkiye'yi oluşturan topraklar üzerindeki her beş kişiden biri gayrimüslimdi, 1923 sonunda ise bu oran kırk kişide bire inmişti” (2013, s. 105).

1964'e kadar uğradıkları ayrımcılıkları sineye çeken İstanbullu Rumlar için, 1964 artık sonun başlangıcı gibiydi. Rum toplumunda nüfus erimesi, 1964'de Yunan uyruklu vatandaşların ve onlarla birlikte gitmek zorunda kalan ailelerinin ki çoğunluğu İstanbullu Rum'du (Türk vatandaşı Ortodoks dinine mensup olan Rumlar), sınır dışı edilmesi ile gerçekleşmişti. 1974'de Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik askeri müdahalesine kadar Rum azınlıklar Kıbrıs sorununda "koz-rehine" konumunda kalmaya devam etmişlerdir. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinden sonra 1990'lara kadar olan dönemde toplum-bürokrasi-devlet nezdinde gördükleri dışlanma ve ayrımcılıklar, belleklerinde yer eden korku ve güvensizlikler, "eşit vatandaş" olarak görülme umutlarının kaybedilmesiyle birlikte Rumların ülkeyi terk edişini hızlandırmıştır.

Nüfus sayımları, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Lozan Mübadelesi ve ardından gayrimüslim azınlıklara yönelik yıllara yayılan ayrımcı uygulamalar ve dışlama politikaları sonucu, Rum cemaatinin demografik yapısındaki radikal erimeyi ve Rumların İstanbul kent mekânında nasıl büzüştüğünü ispatlar niteliktedir. 1927 yılında yapılan Türkiye'nin ilk nüfus sayımına göre ülkenin toplam nüfusu 13,5 milyon civarındaydı. Lozan Mübadelesi'nin ardından yapılan sayım sonuçlarına göre Türkiye'de, Rum Ortodoks azınlığa mensup yaklaşık 110.000 kişi olduğu söylenebilir (Akgönül, 2007, s. 65; İçduygu, Toktaş ve Ali Soner, 2008, ss. 368–369). Ortodoksların sayısı 1960 yılında 106.612 iken, 1964 Sürgün'ünden sonra 1965 yılında 73.625'e düşmüştü (Akgönül, 2007, s. 293). 1965 yılından itibaren nüfus sayımlarında etnik yapıya ilişkin sorular sorulmadığından dolayı, günümüzde İstanbul'da yaşayan Rum sayısını kesin olarak ortaya koymak mümkün değildir. 2013-2016 döneminde tez çalışması kapsamında yaptığım sözlü tarih ve derinlemesine mülakatlarda Rum Vakıf yöneticileri tarafından bugün İstanbul'da yaklaşık 2.500-3.000 kadar Rum'un, yaklaşık 1.500 kişisi Antakya kökenli Ortodoks, yaşadığı belirtilmiştir.

Bu bağlamda, göçün en fazla çekim alanı olan Atina'da İstanbullu Rumların anlatılarındaki bireysel-kolektif bellekteki göçün sebepleri ve travmalar, bellekteki travmaların zaman içinde geçirdiği değişim ve

dönüşümler, Rumların göç hafızasıyla beslenen kimlikleri, İstanbul'un kimlik-benlik algılarındaki önemi gibi tekrar eden temalar üzerinden hareket edeceğim. Çalışmanın devamında yöntem hakkında özet bir bilgi verdikten sonra, çalışmanın sorunsallarını destekleyebilmek amacıyla saha çalışmasının niteliksel sonuçlarını analitik araçlarla birlikte analiz edeceğim.

3. Yöntem Hakkında

Bu çalışmada yapılacak olan analizler 2014-2015 yıllarında Atina'da 12 kişi ile yapılan derinlemesine mülakat ve sözlü tarih çalışmalarına dayanmaktadır. Görüşmeler kartopu örnekleme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerden on iki kişinin sekizi erkek dördü kadındı. Dokuz kişi 53-68 yaş arasındayken üç kişi 36-38 yaşlarındaydı. Bir kadın görüşmeci evkadını, biri avukat, biri THY'da orta kademe yönetici diğeri de hemşiredir. Erkek görüşmeciler doktorluk, mühendislik, serbest gazetecilik ve en genç olan görüşmeci özel sektörde faaliyetlerini sürdürürken, diğer erkek görüşmeciler emeklidir. Görüşmecilerin hepsi orta sınıf mensubudurlar. Cinsiyet dağılımına bakıldığında sadece dört kadınla görüşebilmeyi çalışmanın bir açmazı olarak değerlendirirken, Prof. Uzunoğlu bunun bir tek benim çalışmama özgü bir durum olmadığını belirtti.⁴⁹ Uzunoğlu bu durumun Rum cemaatinin halen çok içine kapalı yaşamasına, göçe sebep olan travmalar ve korkular nedeniyle konuşmaktan çekinilmesine bağlı olduğunu; Atina'daki İstanbullu Rum cemaati üzerine yapılan başka anket çalışmalarında da özellikle kadınlara ulaşmakta zorluk çekildiğini ifade etti. Bu kapalılığın en fazla çalışmayıp evde oturan, geniş toplumla bağlantısı erkeklere göre daha sınırlı olan kadınlarda rastlandığının altını çizdi. Psikiyatri alanında yapılan birçok çalışma, göçe sebep olan zorunlu bir ayrılık sonrasında verilen tepkilerin başında patolojik olarak yaşanan depresyon ve melankolinin geldiğini vurgulamaktadır (Bellelli ve Amatulli, 2008, ss. 211–215). Çalışmamın Atina'da devam edecek olan safhasında, farklı sosyo-ekonomik sınıflardan, yaştan ve cinsiyetten kişilerle yapmaya çalışacağım görüşmelerde, bu durumun

49 Prof. Uzunoğlu ile 11 Kasım 2104 tarihinde Atina'da gerçekleştirilen görüşme.

süreklilik gösterip göstermediğini tespit etme şansını yakalayacağım.

Konunun hassasiyeti gereği, görüşmecilerin isimleri metinde açık bir biçimde kullanılmamıştır. Niteliksel çalışmalarda sıkça kullanılan kodlama yöntemi tercih edilmiştir. Metin içinde anlatıların yanına parantez içinde görüşmecinin, yaşını ve cinsiyetini belirten bir kategorizasyon şeması kullanılmıştır (33 (Yaş), K/E (Cinsiyet). Derinlemesine mülakat görüşmeleri, yarı yapılandırılmış soru yönergesiyle ve konu odaklı gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, genelde katılımcının evinde gerçekleşmiştir; ortalama 1.5-3.5 saat arası sürmüştür. Çalışmanın datasını katılımcıların profilleri, görüşmelerin deşifasyonu ve saha notları oluşturmaktaydı. Kayıt cihazına kaydettiğim görüşmeleri gizlilik ilkesinden dolayı kendim deşifre ettim. Her bir deşifryonda çalışmada kullanacağım, yukarıda bahsedilen, ana temaları tespit ettim. Bu çalışmada Atina’da yaşayan İstanbullu Rumlarla ilgili mutlak bir temsil biçimine ulaşmak söz konusu değildir ve bu çalışmanın böyle bir iddiası bulunmamaktadır. Epistemolojik açıdan önem taşıyan bu noktayı belirtmekte fayda görüyorum.

Tezin genelinde üç İstanbullu gayrimüslim cemaatten sadece Atina’ya göç eden İstanbullu Rumlarla görüşülmesinin başlıca nedenlerinden biri Atina’daki görüşmeleri gerçekleştirilmemesi vesile olan ve her türlü bağlantıyı benim için sağlayan Büyükdalı çok eski bir Rum aile dostumuzun varlığıdır. Bu iletişim sayesinde cemaatin içine girebilme şansı buldum ve görüşme yapacağım kişilerle belki daha uzun bir sürede sağlanacak ya da hiç sağlanamayacak olan güven bağı çok kısa bir sürede oluştu. Bu hem bana projemde zaman kazandırdı hem de yolumda güvenle ilerlemem büyük bir motivasyon oldu. Atina’da geçirdiğim ilk bir haftada Atina’nın belirli bölgelerinde yaşayan, (Falio, Kalamaki, Vula, Patisya, Glifada), İstanbullu Rumlarla organize bir şekilde görüşme şansını yakalayabilmem ve lojistik olarak Atina’nın İstanbul’a yakınlığı bu çalışmanın gerçekleşmesini kolaylaştıran bir diğer faktörü oluşturuyordu. Görüşmecilerin çoğunun İstanbul’da veya Ada’larda hali hazırda evlerinin bulunması ve sık sık ziyarete gelmeleri nedeniyle İstanbul ile sürekli ve kopmayan bir bağlantılarının olması “Atina’da yaşayan İstanbullu Rumların göç

hafızasıyla beslenen kimlik inşalarını” incelemek için çok verimli bir altyapı oluşturmaktadır. Bu proje kapsamında İstanbul dışında, yurtdışında yaşayan Rumları ele almak istememin bir diğer nedeni de doktora tezim kapsamında araştırdığım diğer iki gayrimüslim cemaat olan Yahudi ve Ermenilerden farklı olarak Rumların belirli dönemlerde masif göçlerle büyük bir nüfus kaybına uğramaları, demografik olarak erimeleri, mekânda büzüşmeleridir. Sonuç olarak da, Cumhuriyet’in kuruluşunda en kalabalık gayrimüslim cemaat iken, şu an en mikro azınlık cematini oluşturmalarıdır. Bu durum, Rum cemaati içinde diğer ikisinden farklı yapıda bir kolektif travmatik bellek kurmaktadır.

4. Saha Analizi

Atina’da yaşayan İstanbullu Rumlarla yaptığım sözlü tarih ve derinlemesine mülakat görüşmelerine dayanan ve azınlık literatüründe “kolektif bellek-kimlik-göç sosyolojisi-kuşak” çalışmaları alanına katkı sunulması umulan bu çalışmada, Rumların göç hafızasıyla beslenen kimlik algılarını bireysel ve cemaatsel kolektif bellekteki travmalar, göç edilen yerde bellekte yaşanan süreklilikler-kırılmalar, İstanbul’un bir hafıza mekânı olarak Rumların kimliklerindeki baskın rolü ve İstanbul’un gündelik hayat pratiklerindeki yeri, gibi tekrar eden temalar üzerinden sorgulayacağım.

Kolektif bellek kavramı ilk defa sistematik olarak 1920’lerde Fransız sosyolog Maurice Halbwachs tarafından kullanılmıştır. Halbwachs’ın bu alanda çığır açan çalışmasında vurguladığı asıl nokta insanların hatırlamaları için olayları yaşamaları gerekmediği, ancak olayların hatırlanabilmesi ya da unutulmaması, unutturulmaması için insanların bir araya gelmeleri gerektiğidir. Toplumda yaşayan insanların anılarını yerleştirebilecekleri ve dilediklerinde yeniden bulabilecekleri tek bellek toplumsal bellektir ve bu belleğin ana üreticileri aile, sosyal sınıflar ve dini cemaatlerdir (Halbwachs ve Coser, 1992, ss. 17–22). Kısaca, birey ve sosyal grup arasında dialektik bir ilişkiye tanık olmaktadır. Rus psikolog Lev Vygotsk de Halbwachs gibi ergen belleğinin oluşumunun bir topluma ve cemaate bağlı olduğunu vurgulamıştır (Pennebaker ve Banasik, 2008, s. 4). Halbwachs’ın önemli ardıllarından biri olan Barry Schwartz da

grupların kültürel temsillerle inşa ettiği belleğe, bireylerin neleri nasıl hatırladığının sosyal ve kültürel karakterine dikkatleri çekmiştir: "... Kolektif bellek bireylerin geçmişe dair neye inandıkları ne hissettikleri ve ne bildikleridir." (Corning ve Schuman, 2015, ss. 9–15). Connerton da (2014) özellikle akrabalık, dinsel ve sınıfsal bağlantılar yoluyla edinilen anıların bellekte daha iyi yer edindiğini vurgulamaktadır (2014, s. 65). Kolektif bellek çoğunlukla, insanların hayatlarında belirgin, uzun dönemde önemli değişimleri yaratan olaylardan oluşmaktadır (Pennebaker ve Banasik, 2008, s. 17). Doktora tezim kapsamında gerçekleştirdiğim ve sonrasında Atina'da devam etmekte olan saha çalışmasında kolektif belleğin kimlik inşasının açıklanmasında önemli araçlar sunduğunu tespit ettim. Bu çalışmada "kolektif bellek" kavramı ile bir dini-etnik grup olarak grup üyeleri tarafından ortak bir geçmişe ve belleğe sahip olan İstanbullu Rum kadın ve erkeklerin "cemaat belleği"ne referans verilmektedir. Bireyler ait oldukları topluluklarla kendi kimliklerini tanımlama eğilimindedirler; yani geçmişin anlamlandırılması değerler ve inanışlarla içiçe geçmiştir. Kolektif bellek bir çok insanın kimliği için bir arka plan, çerçeve sağlamaktadır (Pennebaker ve Banasik, 2008, s. 17). Bu tartışmalar ışığında 1955 Pogromu, 1964 Sürgün'ü, 1974-80'ler Kıbrıs krizi nedeniyle yaşanan sıkıntılar, dışlanmalar, ayrımcılıklar özellikle birinci ve ikinci kuşak Rumların bireysel belleklerdeki ve kendilerini ait hissettikleri cemaatin kolektif belleğindeki en baskın travmaları olarak seçilmiştir; bu acı hatıralar Rum kimliğinin inşasında önemli bir role sahiptir ve de kolektif belleğin oluşumunda ve aktarımında da en belirleyici rolü oynamaktadır. Bu travmatik kolektif belleğin bir alt kuşaklara iletilmesinde kullanılan açık ve örtülü stratejiler, post-belleğin nasıl işlediği ise saha çalışmasının bundan sonraki safhalarında irdelenecek başlıklar arasındadır.

5. Göçün ana sebepleri-travmaların kaynağı: 1964-1990 arası dönem

Atina'ya göç eden birinci kuşak İstanbullu Rumlarla yapılan görüşmelerde 1980'li yıllara kadar Rumlara yönelik uygulanan ayrımcı politikalara rağmen (Vatandaş Türkçe Konuş kampanyası, ekonomik boykotlar, Varlık vergisi, 1955 Progromu, 1964 Sürgün'ü, Rumların

belirli mesleklerden men edilmeleri, mülk satma ve edinmede bürokratik zorluklar, toplumda hissedilen ve yaşatılan ayrımcılık ve dışlamalar-
aşağılanmalar), Rumların İstanbul'da kalmak için direndikleri fakat 1980'li yıllarda özellikle Kıbrıs meselesinden dolayı toplum içinde büyük baskı gördükleri, ticaretle uğraşan kesimin Rum olmalarından dolayı boykot edildikleri için işlerinin bozulduğu, psikolojik olarak gördükleri baskılara ekonomik baskılar da eklenince çocuklarının geleceğini güvence altına almak için göç etmek zorunda kaldıkları, tespit edilmiştir. Görüşmecilerimin hemen hepsi 70'ler Kıbrıs krizinin yaşandığı dönemden itibaren belirli aralıklarla Atina'ya göç etmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan anlatıların ağırlığını bu döneme ait travmalar, bellekteki baskın anılar oluşturmaktadır.

1974-80'ler Kıbrıs krizi döneminde Rumların yaşadığı toplumsal dışlanma

Rumlar toplum içinde en büyük baskı ve ayrımcılığı 1970-80'lerde Kıbrıs krizi nedeniyle görmüşlerdir. Bir erkek görüşmecim özellikle 1974 Kıbrıs krizi sırasında Anadolu'dan gelen iç göçlerle birlikte oturdukları semtte (Üsküdar) sosyal profilin değişmesiyle ağır bir mahalle baskısı gördüklerini ve kısa zaman içinde göç etmeye karar verdiklerini aktarmıştır. Bu örnekte, Anadolu'dan İstanbul'a göçlerle gelen ve yıllar boyunca "köylü-kentli" dikotomisi üzerinden ayrımcılığa uğrayan, horlanan göçmenlerin kızışan siyasi ortamla birlikte benzer bir ayrımcılığı "din-milliyetçilik" üstünden gayrimüslimlere uyguladıkları tespit edilmiştir. Bu tip, Yunanistan-Türkiye'nin siyasi açıdan gergin olduğu dönemlerde yükselen toplumsal ayrımcılığın, Rumlara yönelik artan toplumsal baskılar ve dışlamaların, psikolojik ve ekonomik faktörlerle birlikte göçün ana sebeplerini oluşturduğu görüşmeler sırasında tespit edilmiştir.

1974'de Üsküdar'daydık. "Kıbrıs çıkartması" oldu maalesef. Eylül'de o kadar korkmamıştık (1955 pogromu). Fakat 74'de bu Anadolu'dan gelen göçmenler, komşular evimizden geçerken bazı hakaretler sarf etmeye başlamışlardı. Evin duvarlarına akşamları gelip Rumlara karşı "gidin sizi istemiyoruz", "iş birliği yapıyorsunuz

Kıbrıs'la'' diye yazı yazıyorlardı. Buna benzer bazı sıkıntılar oldu. Bizi Kıbrıslı Rumlarla aynı sepetin içine koyuyorlardı. Ben Kıbrıs'da Rum yaşadığını lisede tarih kitabında öğrendim, ondan önce bilmiyordum bile. İlgimiz de yoktu ki. Bir de politikacıların kışkırtmalarıyla... İyileri de vardı fakat bazıları kışkırtıyordu. Ayrım, bir soğukluk çoktu. O zaman şirkette de bize karşı bir soğukluk olmuştu. Eski samimiyetimiz kalmadı. Bazıları da bizden mal almamaya başladı. Bu durumdan korktum ben. O dönem annemlerin buraya gelmeye niyetleri yoktu ama ben tedirgen olmuştum. Bizi toplumda istememezlik olmuştu. (E, 68)

Ben askerden 1974 Ekim'de terhis oldum ve "artık burda kalamam" dedim. 1975 Ocak'ında Almanya'ya gittim. Durum öyle bir hal aldı ki antiiazınlık, antiRum bir hava vardı ki insan kendisini serbest hissedemiyordu. Annemler de 74'den sonra gelmeyi düşündü (Atina'ya). (E, 68)

Travmanın sürekliliği: kırgın ve kızgınlar!

Kolektif bellek, insanların hayatlarında uzun dönem belirgin değişimler yaratan olayları barındırmaktadır (Pennebaker ve Banasik, 2008, s. 17). İstanbul'dan Atina'ya göç eden birinci kuşak Rumların bireysel-kolektif belleği de travmalarla beslenmektedir. Atina'ya göç ettikten sonraki süreçte de bu travmatik deneyimlerin uzun seneler boyunca canlılığını koruduğunu, insanların hayatında derin yaralar açtığını, kimliklerinin şekillenmesinde kuvvetli bir etkiye sahip olduğunu gözlemledim. Birinci kuşak Rumların bu kolektif belleği oluşturulan "mazlum" kimliğini sabitleştirip bunun üzerinden bir varoluşun da temellerini atmaktadır (Kaymak, 2016). Topraklarını terk etmek zorunda bırakılan insanlar, uzun yıllar bu kırgınlık yüzünden tekrar bu topraklara adım atmamışlardır.

63 yaşındaki bir erkek görüşmeci '74 Kıbrıs krizinin yaşandığı dönemde aşırı milliyetçiler tarafından evlerinin içine girilip harap edilmesinin kendisinde ve ailesinde büyük bir travma yarattığını, o olaydan sonra artık İstanbul'da kalamayacağına karar verdiğini ve ailesiyle Atina'ya göç ettiğini aktarmıştır. Evine, özel alanına,

mahremine girilmesi ve şiddet uygulanması görüşmecide kırgınlığı, kızgınlığı, güvensizliği uzun seneler devam edecek, bellekte açık kalacak bir travma yaratmıştır. Görüşmeci İstanbul'a seneler sonra, ancak 2007 yılında, ziyaret amaçlı geri gelebilmiştir.

Ben 74'de ayrıldım İstanbul'dan, İngiltere'de doktora yaptım, 76'da geldim buraya (Atina). Aile de o zamanlar geldi buraya. Bizim damlayı taşıran şey 20 Temmuz 74'de Kıbrıs'da savaşın başladığı gün bizim eve bir saldırı oluyor Bozkurtlar tarafından. Adresi tam olarak bilmiyorlar ama "burda bir Rum evi var" diyorlar. Aşağıdaki öğretmen komşu bunlarla çatışıyor. Ben İngiltere'deydim. Bu artık limitti. Kalmak imkânsızdı. 2007'de ilk İstanbul'a gittim. Gitmek istemiyordum. Haksızlığın şeyi vardı. Bana soruyorlar "nostalji var mı?" diye, yapılan haksızların infiali var. Tek ayrımcılık görmediğim yer İTÜ'de öğrenciyken, o zaman sol çok kuvvetliydi tabi. Ben 73'de bitirdim okulu, 74'de 2 ay için döndüm ülkeye, o zaman bile kitlesel propaganda ile arkadaşlarım etkilenmişti. Bizi Kıbrıs'ın sebebi görüyorlardı. (E, 63)

Rumların "koz"- "rehine" olarak tutulmaları

Özellikle 1964 ve sonrasındaki 10 sene boyunca Kıbrıs ile yaşanan gerginliklerde başta medya olmak üzere siyasi elitler tarafından İstanbullu Rumların "koz" olarak gösterilmeleri ve işaretlenmeleri toplumdaki kutuplaşmayı tırmadığı, birçok Rumda "biz artık burada barınamıyoruz" duygusu yaratmıştır. O dönemde 50'li yaşlarında olan Rumlar, o güne kadar kurdukları düzenlerini, hayatlarını, kentlerini istemeyerek de olsa geride bırakıp, din ortaklığı dışında bir paylaşımlarının olmadığı, hiç bilmedikleri bir ülkeye doğru yola çıkmışlardır. Bu bağlamda Rumların yıllara yayılan göçünü etno-politik sebeplerden kaynaklanan bir çeşit "yerinden edilme" olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Rumlar gönüllü bir biçimde değil uğradıkları etno-politik baskılar sonucu göçe zorlanmışlardır.

1965 Kıbrıs olaylarından sonra ablamlar da babamlar da o sıralar gitmeyi düşünüyordu. Bir akşam babam yürüyerek eve geliyordu

işten, bir köşede üç Türk vatandaşı pantolonunu indirdiler ve donla bıraktılar ki eve gelsin diye. Ben kapıyı açtım, babam ağlıyordu, beni hemen odama gönderdiler. Sonra da babam “gidecez” dedi. Babam 58 yaşındaydı. “Ne iş yapıcım bu yaştan sonra?” diyordu. Hiç istemiyordu gitmeyi. (K, 50)

Rumların Kıbrıs krizi dışında yukarıda bahsettiğimiz seçilmiş travmalarından birini oluşturan 1955 Pogromunun çoğu görüşmecinin zihin haritasında sanki dün yaşanmışçasına bütün berraklığıyla ve detaylarıyla yerini koruduğunu tespit ettim. 1955 pogromundan sonra devletin tazminat ödemesi, Patrikhanenin tavrı ve Yunanistan’ın zayıf ekonomik durumu gibi sebeplerden dolayı masif bir göç gerçekleşmemiştir. Fakat, 1955 sonrası Rum cemaati iyice içine kapanmış ve “kırgın bir biçimde”, “tedirgin bir halde” İstanbul’da gündelik hayatlarına devam etmişlerdi. Rumlar 1955 Pogromundan sonra İstanbul’da kalmaya devam etmiş olsalar da seneler boyunca biriktirdikleri ayrımcılık ve dışlanma pratikleri, göçe sebebiyet veren travmatik kolektif belleğin tek tek unsurlarını oluşturmuştur.

Ben korkudan, 9 yaşındayım tuvalete gidiyordum devamlı. Epey kırdılar. Babam “bari aşağı iniyim” dedi, eski evler bunlar, evin girişinde portmanto vardı. Oraya yedek subay kıyafetini astı, anlasınlar diye. Buna rağmen camı kırıp kasap bıçağı attılar içeri. Kırgınlık ve korku. Başladık düşünmeye... Yurtdışına çıkmaya, o zaman Yunanistan’ın durumu da pek iyi değildi, harptan çıktı filan. Sonra kaldık. Gittiğimizde ben 44 yaşındaydım. E. da (oğlu) 12 yaşındaydı. (E, 67)

Sürgün travması⁵⁰

Cumhuriyet tarihi boyunca yaşadıkları travmatik deneyimler sonucu göçe zorlanan Rumlarda unutulmuşluk ve terk edilmişlik duygusu kalanlardan öte gidenlerin kimliğinde ayrı bir yara açmıştır. 1964

50 Bu konuda 2016 yapılan bir belgesel için Bkz. http://www.rumvader.org/Page/1638/76/“kayip_vatan”_belgesel_filminin_ilk_gosterimine_.html.

Sürgünü ve 1974-90 arası dönemde yaşanan ayrımcılık ve dışlanma pratikleri gerek İstanbul'daki gerekse de Atina'daki Rumların kolektif belleğindeki en ağır yükü oluşturmaktadır; çok baskın travmalardır. 66 yaşındaki bir erkek görüşmeci, 1964 Sürgünü'nü Yunan uyruklu babasının bir hafta gibi kısa bir zaman içinde ülkeyi dönmek üzere terk etmek zorunda kalmasıyla tecrübe etmiştir. Babası 1964 kararnamesi ile sınır dışı edilince, Türk tebaası olan annesiyle doğup büyüdüğü Büyükada'dan Atina'ya göç etmek zorunda kalan görüşmecide, ülkesini bu zorunlu terk ediş durumu “sürgün travması”na sebebiyet vermiştir.

Büyük toplumsal olaylar farklı yaşlardan bireyleri farklı şekillerde etkilemektedir. Literatürde bu alanda yapılan çalışmalar genel olarak 12-25 yaş arasında, büyük ulusal-toplumsal olayları tecrübe edenlerin bunlardan en fazla etkilenen yaş grubu olduğunu vurgulamaktadır (Pennebaker ve Banasik, 2008, s. 17). 1964'de çocuk yaşlarında olan görüşmeci Büyükada'da evlerini terk ettikleri günü, eşyaların yerinden mutfaktaki yemeklere kadar belleğinde yıllarca sakladığı detaylarıyla görüşme sırasında ince ince aktarmıştır. Görüşmeci için 1964'deki göçün gerçekleşme şartları, zorla göç ettirmek zorunda bırakılmaları, ilk gittiklerinde Atina'daki hayat şartlarının zorluğu, orada uzun süre iş bulamamaları ve yaşam standartlarının bir anda alt üst olması uzun yıllar içinde biriktireceği bir kırgınlık ve öfkeye sebep olmuş; uzun süre geri dönecekleri umuduyla yaşamaları ve bunun gerçekleşmemesi ise ağırlığını uzun yıllar taşıyacağı bir travmaya sebebiyet vermiştir. Görüşmeci yaşadığı travmanın ardından ancak seneler sonra, içindeki kırgınlık ve öfke azalınca, Büyükada'ya geri gidebildiğini belirtti.

1964'de maalesef babam Kıbrıs meselesi nedeniyle Büyükada'dan kovulan ilk Yunan tebaalıdır. Sabah işe giderken Türk arkadaşları diyor ki “Hristo, maalesef ismin yazılı bugün (gazetede). Babam eve geliyor ağlıyarak. Hiç beklemiyordu bunu babam. Gidenler bile geriye döneceğini sanıyordu. Ondan sonra biz de gittik Büyükada'dan. Devamlı annem ağlıyordu. Herkesin beyninin bir köşesinde ‘bunlar bu seneliktir geri döneceğiz’ vardı. Ada'yı bırakmak çok fenaydı... Yavaş

yavaş yıllar geçince umudumuzu kaybettik. Çok özledik. Gelemiyorum... Oraya (Atina) gittiğimiz zaman çok zorluk çektik. Annem burda 3 ay çalışıyordu. Oraya gittiğimizde bir terzi kadının yanında çıraklık yaptı. Babam sabahtan akşama kadar çalışıyordu, hayatında o kadar çalışmadı Büyükada'da. Ben 15 yaşında çalışmaya başladım. Hepimiz eve para götürmeliyiz yaşamamız için. 64 olayı için çok kırgınım, çok... Bir günden bir güne size de söyleseler 'bir çantayla gideceksin diye'? Felaket bir şey. (E, 60)

Görüşmecilerin anlatılarında Atina'daki ilk yıllarında hayatlarını ekonomik olarak geçindirebilmek için ve topluma uyum sağlamaya çalışırken yaşadıkları zorluklar, kırgınlık, öfke, kırgınlık, bir o kadar da geride bıraktıkları şehirlerine duydukları hasret gibi ortak duygular dile getirilmiştir. Avukat olan kadın görüşmecim duygularını şöyle aktarmaktadır:

Benim babam burda çok büyük bir ustaydı. Fakat Atina'ya gittiğinde 58 yaşında kaldı ortada. Babam süpürgeyle temizlik yapıyordu. Sonra da eve gelip ağlıyordu. Her cuma günü otobüs geliyordu İstanbul'dan, Adalıları getiriyordu. Herkes oraya gidiyordu ki tanıdık görebilmek için. (K, 50)

Belleğin Sessizleştirilmesi

Strateji, kimlik çalışmalarında anahtar bir kavramdır. Strateji, kişinin iradesi dışında trajik olaylarla baş edebilmek için seçtiği yolu ifade eder; zamanla da bir sonraki kuşaklara devredilir. Saha çalışması sırasında, çalışmanın burada ele alınan ana sorunsallarından birini oluşturmamasına rağmen, çoğu görüşmecinin belleklerdeki acı anıları, Atina'ya göç etmelerine sebep olan travmatik tarihsel olayları çocuklarına aktarmadıklarını, çocuklar sormadıkça sessiz kalmayı tercih ettiklerini gözlemledim.

66 yaşındaki bir erkek görüşmeci Yunan tebaalı eşinden olan oğluna geçmişte yaşanan olumsuz olayları özellikle 1964 yılında yaşadıkları travmayı ve öfkeyi, kin aşılammamak, içinde buldukları toplumda

daha mutlu ve huzurlu yaşayabilmek, mutlu bir gelecek kurabilmek amacıyla aktarmadığını ifade etti. Bunun gibi birçok anlatıda kuvvetle bastırılan bir belleğe, etnik hafızaya tanık olmaktadır.⁵¹

Düşününün bir çocuk için? Büyük travma. Çoğumuz çocuklarımıza aktarmadık bunu! Herkes herşeyi biliyor ama üstü kapalı anlattık, kini aktarmamaya çalıştık. Çok az kişi var çok kini olan, “malım helal olmasın bir daha hayatta gitmem Türkiye’ye” diyen. Çoğu da sınır dışı edilenlerin çocukları. Daha serttir onlar. (E, 66)

Biz yaşanan olayları çocuklara aktarmadık ama aktarmaya da niyetim yok. Sorduklarında cevap veriyoruz, sormadıkları zaman konuşmuyoruz. (E, 68)

Bir diğer taraftan çoğu görüşmecinin ebeveynleri için göç edene kadar Yunanistan hayatlarında gitmedikleri, bilmedikleri bir ülkedydi. Birinci kuşaktan birçok görüşmecinin Yunanistan ile hiçbir duygusal bağının olmaması, istemeden, gönülsüz olarak kentlerinden ayrılmaları bu insanların hayatlarını kaybedene kadar çok yoğun bir travma yaşamalarına sebep olmuştur. Bazı görüşmeciler ebeveynlerinin Atina’ya gittikten sonra hayatlarını kaybetmelerini göçün sebep olduğu ağır travma ve üzüntüyle ilişkilendiriyorlardı.

Babam 59 yaşında öldü, 50 yaşına kadar Yunanistan’ı bilmiyordu. Kalmak istemiyorduk. Evlerimiz, mezarlığımız, dostlarımız burada (İstanbul). Babam kahroldu, 2-3 sene daha yaşadı ve öldü. (E, 67)

64’den sonra gidenler 10 sene içinde hasta olup üzüntüden öldüler. Kanserden öldü babam da. Babam ‘ben buraya geldim ölücem’ diye

51 Sosyal bellekteki kolektif travmatik olaylarla baş edebilme yöntemi olarak unutmanın ve bastırmanın önemine vurgu yapan bir çalışma için Bkz. Marques, J., Paez, D. ve Serra, A. F. (2008). Social sharing, emotional climate, and the transgenerational transmission of memories. J. W. Pennebaker, D. Páez ve B. Rimé (Ed.), *Collective memory of political events: social psychological perspectives* içinde. New York; London: Psychology Press.

diye 3 sene sonra kanserden öldü (ağlamaya başlıyor). 55 yaşında gitti Atina'ya, 59 yaşında öldü. (K, 50)

1980'lerde göçün “moda” olması

Yukarıda belirtilen psikolojik ve ekonomik faktörlerin yanısıra bir kadın görüşmecimin ifade ettiği gibi 1980'lerin sonunda Atina'ya göç etmek İstanbul Rum cemaati içinde “moda” haline gelmişti. Görüşmeler sırasında 80'li yılların sonuna doğru Atina'ya göçü etkileyen diğer etkenler arasında, erkek çocukların askerlikte sıkıntı çekmemesi için Atina'ya gitmelerinin aile içinde teşvik edilmesi, Kıbrıs sorunundan dolayı Rum liselerinde yaşanan eğitimsel sıkıntılar, gençlerin Atina'da daha iyi bir üniversitede okuma ve kamuda iş bulma şanslarının olması ve kız çocuklarının Yunanlı biriyle evlilik şansının yüksek olması, gibi faktörler sıralanmıştır.

Kamuda bizimkilere iş yok. Bunları düşünerek de bazı gençler kalktı gitti. Oraya gidiyor fırsat var. E.'ya (oğlu) kimse demiyor ki burada (Atina) 'vay sen Türkiye'densin burda çalışamazsın', ama Türkiye'de böyle değil. (E, 67)

Son zamanlarda mecbur olduk çünkü okullarda (Rum liseleri) hocalar gelmemeye başladı. Bizim gelmemiz Atina'ya 1989'da oldu. Oğlanın ilkokulu bitirmesini istedik. T. (eşi) çok istiyordu, ben istemiyordum. T.'nin işi biraz bozulmuştu. Ben alışmadım hiç buraya. Oğlanın okulu için geldik buraya. Biraz da moda gibi oldu. Ben çok direndim ama o ara İstanbul da çok karıştı. Bize karşı Ecevit zamanında bir nefret vardı. İyi dönemler değildi o zamanlar. (K, 63)

“Atina”: gençler için özgürlük alanı

Bugün 35-40 yaş aralığında olan ikinci kuşak Rumlar Atina'ya ergenlik yaşlarında aileleriyle birlikte veya liseden sonra tek başlarına baskılardan uzak daha özgür bir yaşam kurabilmek için gelmişlerdir. Saha çalışmam sırasında ikinci kuşak Rumların ya İstanbullu bir Rumla evlenip göç ettiğini ya da Atina'da bir Yunanlıyla evlendiğini

gözlemledim. 36 yaşındaki kadın görüşmecim 90'lı yıllarda üniversite okumak için İstanbul'dan Atina'ya gelenlerdendi. F.'nin göç kararında çarpıcı olan nokta İstanbul'daki cemaatin kendi içine çok kapalı, tutucu olması sonucu bundan dolayı hissettiği sıkışmışlık duygusu idi. Kadın görüşmecinin burada cemaate içeriden yönelttiği eleştirel bir bakış söz konusudur. İstanbul'daki cemaatin kapalı ve tutucu yapısı 90'lı yıllarda Rum gençlerin göç kararında, kendi ailelerin sorunsallarından farklı olarak, etken bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan, Atina'daki sosyal hayatın İstanbul'a göre çok daha özgür olması ve üniversitede daha iyi eğitim alabilme şanslarının olmasının da gençlerin Atina'ya gelmesinde baskın bir faktör olduğunu belirtmek gerekmektedir.

İstanbul'dan buraya gelenler benim yaşımda çoğu okumak için geldi... Yunanistan çok hür bir ülke. Ben çok yolculuk ettim gördüm, Yunanistan'daki gibi rahat bir ülke gerçekten çok az. Bu önemli bir etken bizim için. Biraz daha... O kadar çok kapalı yaşadık ki İstanbul'da... Bütün negatifleriyle burası daha cazipti. Okumak için geliyorsun ama istediğin şey daha çok özgür bir hayat yaşamak. (K, 36)

“İstanbul”: Atina'daki Rumlar için başat bir kimlik kaynağı

İstisnasız bütün görüşmecilerde, yukarıda belirtilen bu alanda yakın zamanda yapılmış saha araştırması verilerinin de desteklediği gibi mekân, bu çalışmada İstanbul veya doğduğu yer olan Büyükkada-Burgazada, Rumların kimliğinin kurucu unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Rumlar için İstanbul ve semtleri sadece yaşanılan bir mekân olmanın ötesinde kimlik verici bir unsurdur. İstanbullu olmak Rumlar için benzersiz ve övünülecek bir şey. İstanbul çok büyük bir aidiyetle bağlı oldukları, dini-etnik kimliklerinin temelini oluşturan kiliseleriyle, okullarıyla, dernekleriyle Rumluklarını üzerine inşa ettikleri bir şehirdir. Bu özellik, Bizans ve Osmanlı'ya dayanan uzun bir geçmişle ilintilidir (Kaymak, 2016). Romain İlay Örs de Atina'da gerçekleştirdiği etnografik çalışmasında İstanbul kentinin Rumların kültürel anlamda ortak paydasını oluşturduğunu, her İstanbullunun paylaştığı ortak kimliğin kentin kozmopolitliğiyle yakından ilgili olduğunu vurgulamaktadır (Örs,

2009, s. 116). Kısaca İstanbul, Rumlarda başat bir kimlik kaynağıdır; bir diğer ifade ile “vatan İstanbul’dur”.

Benim yurdum Türkiye. Belki Rumca konuşuyorum daha serbest yürüyorum ama benim memleketim Türkiye. Biz oraya (Yunanistan) yabancı gibiyiz. Ben ısınmadım oraya (Atina) hiç. Şu an sorsan bırakıp giderim. (K, 63)

Benim kimliğimde Büyükkadalı yazar. İstanbul bile yazdırmadım. Atina’da buranın hayalini kuruyoruz. (K, 50)

Ben vatan olarak İstanbul’u görüyorum ne Türkiye ne Yunanistan diyemiyorum. Ben İstanbulluyum diyorum. Derine inersen... Ben Türkiye diyince İstanbul’u düşünüyorum. (K, 36)

İstanbul’un-Burgazada’nın-Büyükkada’nın Rumların kimliklerindeki baskın rolünü bir kadın görüşmecim çok net bir biçimde betimlemiştir. Bu Rum aile İstanbul’dan Atina’ya 1990’lı yıllarda göç etmiştir ve bütün yazlarını en az 2 ay Burgazada’da geçirmektedirler. Aktarıcı Atina’da kiliseye çok seyrek gittiklerini fakat yazları geldikleri Burgazada’da her pazar ve özellikle dinsel günlerde mutlaka gittiklerini vurguladı. “Kiliseye gitmek” gündelik anlamında dindarlık düzeyini gösterirken, belki de daha önemlisi kültürel aidiyet, İstanbul’a ve geçmişlerine bağlılık açısından sembolik bir önem de taşımaktadır. Kilise’nin ve Patrikhane’nin varlığı İstanbullu Rumlar için hem kutsaldır hem de yaklaşık 2.500 kişilik nüfuslarının İstanbul’daki tarihlerinin, mevcudiyetlerinin temsiliyetine ve devamlılığına bir referans oluşturmaktadır (Kaymak, 2017, s. 118).

“İstanbul”: Atina’da yaşayan Rumlar için bir hafıza mekânı

Saha çalışmasında Rumların terk etmek zorunda kaldıkları kentlerini Atina’da yoğun bir biçimde yaşadıklarını ve bir duygusal miras olarak da çocuklarına aktardıklarını tespit ettim. İstanbul mekân olarak geçmişleriyle bağlantıyı kuran bir köprü işlevi görmektedir ve Atina’da

gündelik hayat pratiklerini şekillendirmektedir. Bu insanlar İstanbul'a karşı kültürel, duygusal ve ruhsal olarak bir aidiyet geliştirmişlerdir; “ev” onlar için İstanbul'dur. İstanbul, Pierre Nora'dan ödünç alarak kullanırsak, bir hafıza mekânı işlevi görmekte, geçmişte kalan ve bir daha sahip olamayacakları hayatlarını sembolize etmektedir. Şimdiye kadar görüşülen birinci ve ikinci kuşak Rumlar için İstanbul, doğdukları toprakları, evi, kimliklerinin kaynağını, tarihi, duygusal anlamda bağlı oldukları yeri temsil etmektedir.

Görüşmecilerin Atina'da kamusal alandaki sosyalizasyonları çoğunlukla İstanbul'dan giden Rumlar arasında gerçekleşmektedir. Birçoğu Atina'da kurdukları dernekler aracılığıyla İstanbul'daki lise arkadaşlıklarını devam ettirmektedirler. Atina'ya göç ettikten sonra da İstanbullu Rumların kurdukları dernek aktivilerinde vakitlerinin büyük bir bölümünü geçirmektedirler. Bu dernekler, “bellek aracılığı” (mediators of memory) görevi üstlenmektedir. Kleiner nostaljiyi “idealize edilen, şu an sahip olunmayan geçmişe sahip olma arzusu” olarak tanımlamaktadır (Bellelli ve Amatulli, 2008, s. 209). Hobsbawm ve Ranger ise nostaljiyi, geçmişe olan bağlılıktaki kaybolma duygusunun yerine tekâmül eden icat edilmiş bir gelenek olarak, tarif etmektedirler (Radstone, 2007, s. 113). Rum toplumunun Atina'daki faaliyetleri de bu bağlamda İstanbul'u nostaljik bir biçimde anarak ve göç eden bir toplumun hayal gücü olarak işlevselleşmektedir. Bu anlamda Atina'daki Rumlarda nostalji, Svetlana Boym'un (2009, ss. 15–16) ifade ettiği gibi: “Nostalji, nostos (eve dönüş) ve algia (özlem), nostalgia, artık var olmayan veya hiç var olmamış bir eve duyulan özlemdir. Parçalanmış bir dünyada sürekliliğe duyulan bir özlem vardır. İlk bakışta nostalji bir mekan özlemidir, ama aslında farklı bir zamana (çocukluk zamanımıza) duyulan hasrettir; geçmişin gerçekleşmemiş düşlerine duyulan özlem...”

Atina'daki İstanbullu Rumlar evlerinde Türk kanallarını izlemekte, Türkçe ve Rumca karışık biçimde konuşmaktadırlar; böylece dil aracılığıyla İstanbul ile aralarında duygusal bir bağ kurmaktadırlar. Burada ironik olan durum ise İstanbul'da Rumca konuştukları için bu kuşağın baskıya uğramış olması ve kamusal alanda Rumcayı bastırmak

zorunda kalmış olmalarıdır. Gündelik hayatta Rumcayla birlikte Türkçenin de kullanılması Rum kültürünün Atina’da sürekliliği ve devamına işaret etmektedir. Görüşmecilerin evlerinde duvarlar İstanbul ve Ada resimleri ile doludur. Kadın görüşmeciler, Burgazada pazarından 3-4 aylık alışverişlerini yapıp Atina’ya taşıdıklarını belirtmişlerdir. Türk kanalları ve sosyal medya aracılığıyla Türkiye’deki gündemi çok sıkı takip etmektedirler. Görüşmecilerin çoğu senede en az iki kere İstanbul’a ve Adalara geldiklerini ifade etmişlerdir. Dört görüşmecinin Adalar’da evi bulunmaktadır. Görüşmecilerin hepsi, içlerinde geçmişte yaşanan olumsuzluklardan dolayı artık bir kırgınlık kalmadığını, İstanbul’a özlemin her zaman ağır bastığını vurgulamışlardır. İstanbul’un kimliklerindeki baskın yeri ve şehre aidiyetleri burda belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda bellekteki travmaların tamamen silinmesine de ağırlığının hafiflediği gözlenmektedir.

Evde Rumca-Türkçe konuşuyoruz, ama televizyon Türkçe hep. Rum televizyonu seyretmiyoruz. Bütün Türk dizilerini seyrediyoruz. (E, 67)

Bizim bütün çevremiz burda İstanbullu Rumlar. Yunanlı dostlarım da oldu. Kültürlü olanlarla. Kaç kere bana kilisede ‘a sen Türk müsün’ diyorlar. Ben ‘İstanbuluyum’ diyorum. Burda ‘küçük İstanbul’ var. Burda ordaki kültürünü yaşıyor. Hepimiz böyleyiz. Ben burda Türkçe konuşuyorum. Evin içinde Türkçe kelimelerle konuşuyorum. Bütün İstanbul’dan gelenler Türkçe kelimeler konuşuyorlar. Biz evde hep Türk kanalları izliyoruz, günde 30 posta İstanbulla konuşuyoruz. Mutfaktaki bütün malzemeler İstanbul’dan ya da Burgaz’daki pazardan (gülerek). (K, 63)

Bana sorduklarında ‘İstanbullu Rum’um’ diyorum. Türkiye’de de aynı cevabı veriyordum (gülerek). Yunanlı arkadaşlarım da var ama İstanbullularla daha çok görüşüyorum. Dernek aktivitelerine hep katılıyorum. (E, 68)

Mesela Rumlarla konuşurken kullandığım şive ile Yunanlılarla konuştuğum şive değişiyor. Hem şive hem de bilerekten Türkçe

kelimeler kullanıyorum çünkü hoşuma gidiyor, çünkü bu benim... Bu benim kimliğim. (K, 36)

Çocukluk anıları olduğu için kuvvetli oluyor. Kendini koparmak istesen bile koparamıyorsun. Çoğumuzun kendi aramızda ilişkisi var. Kendi toplumumuz içinde daha rahat hissediyoruz. (E, 53)

Aşağıdaki anlatıda görüşmeci Atina'daki Rum toplumunun kendi içine kapalılığına vurgu yaparak, bu kapalılığın birinci kuşağın uzun bir süre Yunan toplumuna entegrasyonun önündeki engellerden biri olduğunu aktarmaktadır. Bu içe kapalılık ağırlıklı olarak korku, kızgınlık, üzüntü ile dolu olan travmatik göç hafızasından kaynaklanmaktadır. Halbwachs nostaljiyi efektif bir bellek olarak tanımlamaktadır. Bu nostaljik belleğe tutunarak bireyler içinde buldukları sosyal ortamın kısıtlamalarından, baskılarından kaçabilmektedir ve kaybedilen, artık sahip olunmayan geçmişteki hayat daha çekici bir hal alabilmektedir (Bellelli ve Amatulli, 2008, s. 217). Atina'ya göç eden, ekonomik ve psikolojik sıkıntılarla baş etmek zorunda kalan ilk kuşak Rumlar uzun bir süre zorla terk etmek zorunda kaldıkları Şehir'lerinin nostaljik imgesine sarılmış; Yunan toplumunun sosyal ve kültürel ortamına adapte olmakta direnç göstermişlerdir. Bu kapalılık aynı zamanda cemaatsel davranış pratiğinin de bir devamı niteliğindedir. İstanbul'da da bir azınlık cemaati olarak kendi içinde kapalı olarak sosyalleşen Rum cemaatinin, bu sosyal habitusunu, özellikle birinci-ikinci kuşağın, Atina'da sürdürmekte olduğunu gözlemlemek mümkündür. İlk kuşak göçmen Rumların uzun bir süre boyunca Yunan toplumuna entegrasyonlarındaki isteksizliğin bir başka unsuru olarak, Rumların Yunanlıları sosyokültürel açıdan ayrıştırılmaları da gösterilebilir. Bu durum uyumsuzluk olarak değil daha çok Şehirli-İstanbullu olma özelliklerini koruma kaygısından kaynaklanmaktadır (Yücel, 2016, s. 142). İstanbullu Rumlar kendilerini “kentli, modern, kozmopolit⁵²”

52 İlay Romain Örs'ün İstanbullu Rumlar bağlamında İstanbul'da kozmopolitan olmanın ne anlama geldiğini ele alan çalışması için Bkz. İlay Romain Örs, “İstanbullu Rumlar, Eski İstanbullular”, 10-11 Nisan 2009 tarihlerinde Osmanlı Bankası Müzesi'nde düzenlenen “Eski İstanbullular, Yeni İstanbullular” başlıklı

mitik bir anlatım üstünden kurarak, hiyerarşik olarak Yunanlıları sosyal tabakalaşmada alt sıralara yerleştirmiş, kendilerini toplumsal konumda üste koymuşlardır. Günümüzde gerek birinci kuşak gerekse de genç kuşaklarda Yunan toplumuna entegrasyon probleminden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki birinci kuşak Rumlar entegre olmalarına rağmen asimile olmamaya gayret etmişlerdir.

Burda Yunan toplumuna entegrasyon olmadı. Ben Yunan şirketinde çalıştığım için benim Yunan arkadaşlarım vardı. Bu karakterle de alakalı. Genelde Rumlar entegre olmadılar, çünkü gene o eski kapalılık burda devam etti. Ben geniş topluma açılan ender kişilerden biriyim. (E, 72).

6. Değerlendirme

Bu çalışmada, 1960'lı yıllardan 1990'ların ortasına kadar olan dönemde kendi kentlerinde uğradıkları siyasi, sosyal, ekonomik baskılar ve ayrımcı-eşitsiz vatandaşlık pratikleri sonucunda, İstanbul'dan Atina'ya göç etmek zorunda kalan Rumların, bireysel-kolektif belleklerdeki travmalar, bu travmaların göç hafızasıyla beslenen kimliğin inşasındaki rolü, geride bıraktıkları kentleri ile kurdukları ilişki ve İstanbul'un kimliklerindeki kurucu rolü, Atina'da "İstanbul Rumluğu"nu yaşatma pratikleri, mercek altına alınmaya çalışılmıştır.

1923 Mübadelesi'nden sonraki en büyük göç, 1964'de Yunan uyruklu olanların sınır dışı edilmesi sonrası aileleriyle birlikte yaklaşık 40 bin Rumun İstanbul'dan gönderilmesi ile yaşanmıştır. 1950'lerden itibaren 80'li yılların sonuna kadar İstanbul Rumları, Kıbrıs gerilimine endekli hak ihlalleri ve tacizler yaşamışlardır. İstanbul Rum cemaati yaşanan bu tarihsel olaylara bağlı olarak nüfusunun neredeyse hepsini göçlerle kaybetmiştir ve İstanbullu Rum nüfusun büyük çoğunluğu bugün Atina'da yaşamaktadır. Atina'da halen sürmekte olan saha çalışmasına dayanan ve çalışmanın ilk tespitlerinin paylaşıldığı bu çalışmada,

1. İstanbul Sempozyumu'nda sunulan tebliğlerden oluşmuştur, Yay. Haz. Murat Güvenç, Ofset Yapımevi, İstanbul.

Atina'daki birinci ve ikinci kuşak, ağırlıklı orta sınıfa mensub, kadın/erkek Rumların bireysel ve kolektif belleklerinde *seçilmiş travma* olarak yer alan, belleklerinde derin yer tutan, cemaatlerinin İstanbul'dan Atina'ya zorunlu göçlerine sebebiyet veren nedenleri şu şekilde sıralayabilirim: 1955 Pogromu, 1964 Sürgün'ü, 1964'den itibaren özellikle Kıbrıs krizi döneminde akrabalarının/arkadaşlarının/eş-nişanlılarının gitmiş olması sonucu doğan huzursuzluk- güvende hissetmeme-kırgınlık hali, gündelik hayatlarında sağcı muhafazakar kesim tarafından gördükleri tacizler, ekonomik açıdan işlerinin bozulması, gençlerin daha iyi bir eğitim almak tercihi ve İstanbul'daki cemaatin azalan demografik yapısı karşısında bir Rum/Yunan ile evlenme talepleri.

2012-2016 yılları arasında İstanbul'daki gayrimüslimleri ele alan doktora çalışmamda hem de halen sürmekte olan Atina'daki proje kapsamında orada yaşayan Rumlarla yaptığım görüşmeler sırasında 1955 Pogromu, 1964 Sürgün'ü ve 1974-80 arası dönemde Kıbrıs krizi nedeniyle yaşanan sıkıntıların bireysel ve cemaatsel kolektif bellekteki *seçilmiş travmaları* oluşturduğunu gözlemledim. Bu bahsedilen tarihsel travmalar görüşme yapılan İstanbul'da yaşayan birinci ve ikinci kuşak Rumların, Atina'da yaşayan birinci kuşak Rumların bireysel ve kolektif belleklerdeki en baskın travması olarak seçilmiştir ve kolektif belleğin oluşumunda ve aktarımında da belirleyici rolü oynamaktadır. Saha çalışmamın bugüne kadar olan kısmında ikinci ve özellikle üçüncü kuşak olan en genç yaş grubundan görüşmecilerimde geçmişe ait travmatik belleğin tamamen silinmese de hafiflediğini tespit ettim. Hem İstanbul'da hem de Atina'da yaşayan ikinci ve üçüncü kuşaklarda post-belleğin nasıl yeniden şekillendiği, anıların nasıl bir anlam değişikliğine uğradığı, saha çalışmamın bundan sonraki safhasında daha detaylı bir biçimde yukarıda bahsedilen metodolojik yöntemler ve analitik araçlarla karşılaştırmalı olarak ele alacağım konu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Çalışmamın diğer bir sınırlılığını da görüşme yaptığım kişilerin cinsiyet dağılımı ve sosyal sınıfsal konumları oluşturmaktadır. İlerleyen safhalarda kartopu örnekleme yöntemiyle daha fazla kadınla ve farklı sosyal sınıftan Rumla görüşerek belleklerdeki travmaların

kuşaklar arası aktarımının nasıl işlediğini, bu travmatik belleğin nasıl bir anlam değişikliğine uğradığını, geride bıraktıkları kentleri ile kurdukları ilişkiyi, göç hafızasıyla beslenen kimliklerde kuşaklar arasındaki süreklilik ve kırılma noktalarını, etno-dinsel kimlik algılarını ve toplumsal cinsiyet rollerini, yaş, cinsiyet ve sosyal sınıf değişkenleriyle birlikte analiz etmeyi hedefliyorum.

Bu tespitlerle birlikte bu çalışma, kendi içinde birtakım sınırlılıklara sahip olduğu gibi tamamlandığında alana da katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, gayrimüslim toplumları niteliksel araştırma yöntemleriyle yapılmış, onları gündelik hayat sosyolojisi içinden inceleyen çalışmalar Türkçe yazında henüz mikro seviyededir. Son yıllarda akademik-yarı akademik alanda görülen gelişmelere karşın etno-dinsel azınlıkları gündelik hayatları içerisinden anlamaya yönelik olan başlangıç aşamasındaki bu çalışma aracılığı ile travmatik kolektif bellek, post-bellek, nostalji belleği, göç sosyolojisi/kuşak ilişkisini ve toplumsal cinsiyeti birer analiz kategorisi olarak ele alarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlıyorum.

Kaynakça

Akgönül, S. (2007). *Türkiye Rumları: ulus-devlet çağından küreselleşme çağına bir azınlığın yok oluşu süreci*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktoprak, E. (2010). *Bir “Kurucu öteki” olarak: Türkiye’de gayrimüslimler*. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İnsan Hakları Merkezi.

Arı, K. (2012). *Büyük Mücadele Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923–1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bali, R. N. (2005). *Cumhuriyet yıllarında Türkiye Yahudileri bir türkleştirme serüveni: (1923-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bellelli, G. ve Amatulli, M. A. C. (2008). Nostalgia, Immigration and Collective Memory. J. W. Pennebaker, D. Páez ve B. Rimé (Ed.), *Collective memory of political events: social psychological perspectives* içinde. New York; London: Psychology Press.

Benlisoy, F., Aslanoğlu, A. M., Rigas, H., Syndesmos Apophoitōn Zōgraphieiου (İstanbul, T. (2012). *İstanbul Rumları: bugün ve yarın*. İstanbul: İstos.

Boym, S. (2009). *Nostaljinin geleceği*. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Connerton, P. (2014). *Toplumlar nasıl anımsar?* (A. Şenel, Çev.) (C. 2). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Corning, A. ve Schuman, H. (2015). *Generations and collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press.

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago; London: University of Chicago Press.

Halstead, H. (2012). *Heirs to Byzantium: Multidirectional Narrative and Identity Amongst the Istanbul-Greek Migrant Community in Greece*. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of York.

Hirsch, M. (2012). *The Generation of postmemory: writing and*

visual culture after the Holocaust. New York: Columbia University Press.

Hirsch, M. (2014). *Family frames: photography narrative and postmemory*. London: Harvard University Press.

İçduygu, A., Toktaş, Ş. ve Ali Soner, B. (2008). The politics of population in a nation-building process: emigration of non-Muslims from Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 31(2), 358–389.

Karaoşmanoğlu, K. (2010). Kimlik hayaleti: İstanbul Rumlarını ararken. *Muhafazakar Düşünce/Conservative Thought*, 6(24), 194–204.

Kaymak, Ö. (2016). İstanbul'daki Rum, Yahudi ve Ermeni Cemaatlerinin Sosyo-Mekânsal İnşası. (Yayımlanmış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi.

Kaymak, Ö. (2017). İstanbul'da az(ınlık) olmak: gündelik hayatta Rumlar, Yahudiler, Ermeniler. İstanbul: Libra Yayınevi.

Keyder, Ç. (2013). Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası. C. Irvin, E. Schink ve E. A. Tonak (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde*. İstanbul: Belge Yayınları.

Marques, J., Paez, D. ve Serra, A. F. (2008). Social sharing, emotional climate, and the transgenerational transmission of memories. J. W. Pennebaker, D. Páez ve B. Rimé (Ed.), *Collective memory of political events: social psychological perspectives içinde*. New York; London: Psychology Press.

Millas, A. (2013a). Hala hatırlıyorum = Ακόμα θυμάμαι = I still remember. İstanbul: Adalı Yayınlar.

Millas, A. (2013b). Büyükada: Prinkipo, Ada-i kebir. İstanbul: Adalı Yayınlar.

Olick, J. K. ve Robbins, J. (1998). Social memory studies: From “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of sociology*, 24(1), 105–140.

Örs, R. İ. (2006). Beyond the Greek and Turkish dichotomy: the rum polites of Istanbul and Athens. *South European Society & Politics*, 11(1), 79–94.

Örs, R. İ. (2009). *İstanbul Rumlar, Eski İstanbullular*. İstanbul: Ofset Yapımevi.

Özyürek, E. (2012). Türkiye'nin toplumsal hafızası: hatırladıklarıyla ve unuttuklarıyla. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pennebaker, J. W. ve Banasik, B. L. (2008). On the Creation and Maintenance of Collective Memories: History as Social Psychology. J. W. Pennebaker, D. Páez ve B. Rimé (Ed.), *Collective memory of political events: social psychological perspectives* içinde. New York; London: Psychology Press.

Radstone, S. (2007). *The sexual politics of time: confession, nostalgia, memory*. New York: Routledge.

Turan, Ç., Pekin, M. ve Güvenç, S. (Ed.). (2010). *Hasretim İstanbul: İstanbul Rumlarının göç öyküleri ve özlemleri = Polē, nostalgia mou: prosphygikes histories kai hē nostalgia tōn rōmiōn tēs polēs*. İstanbul: Lozan Mübadilleri Vakfı.

Volkan, V. D., (1993). *Politik psikoloji*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü yayımları.

Yücel, H. (2016). *Rum olmak Rum kalmak*. İstanbul: İstos.